

SVJETLA I SJENE U NAŠOJ SLAVISTICI
Osvrt na VI kongres jugoslavenskih slavista

Od 6. do 11. listopada održan je u Budvi VI kongres jugoslavenskih slavista. Uspoređen s prijašnjim kongresima u organizacijskom je pogledu korak nazad. Zbog velike raznovrsnosti tema prvi su se kongresi održavali u plenumu i u sekcijama. Misleći da takav način rada nije najbolji, uprava Saveza slavističkih društava odlučila je da se kongresi ograniče na nekoliko važnijih tema kako bi se mogle temeljitije raspraviti. Tako je na V kongresu u Sarajevu bilo nekoliko referata s više koreferata o istoj temi, a sjednice su bile samo plenumske. VI se kongres proširio temama, posebno u koreferatima, okrenuo prijašnjim kongresima, ali je zadržao plenumski oblik rada. Jasno je da takav organizacijski oblik nije bio baš uspješan, pogotovu što su referati i koreferati jednim dijelom bili raspoređeni više stihijski nego po nekom jasnom i svrsishodnom redu. Neki su referati s dva koreferata imali na raspolaganju čitav dan, a neki s petnaestak koreferata samo pola dana. Glavni referat iz književnosti, dr Ivo Frangeš: O metodologiji povijesti književnosti, dobio je dolično mjesto, ali je glavni lingvistički referat, dr Dalibor Brozović: Stanje i problemi u jugoslavenskoj lingvistici, bio određen tek peti dan poslije podne iako je imao još četrnaest koreferata. Budući da je M. Stevanović u posljednji trenutak objavio svoj dolazak, a njegov se referat nije čitao, Brozovićev je referat s dijelom koreferata premješten prije podne te je tako, tek pukom slučajnošću, djelomično popravljen organizacijski nedostatak. I samo plenumsko održavanje pokazalo je neke slabosti. Bilo je očito da plenum nije pokazao zanimanje za specifične teme pa su se neki, inače zanimljivi koreferati, kao što je npr. koreferat Glasovne promjene unutar izgovorne riječi dra Ive Škarića, utopili u moru nerazumijevanja.

Naime broj delegata bio je velik, blizu tisuću, a njihov sastav veoma raznovrstan. Nakon burnih rasprava o jeziku mnogi su oče-

kivali da će na kongresu biti senzacija pa su u Budvu došli i slavisti i neslavisti, i oni koji su samo formalno slavisti. Ali senzacija nije bilo! Kongres je čak donio zaključak da neće donositi nikakvih stručnih zaključaka. To je zbog sastava i statusa delegata i jedino valjan zaključak.

D. Brozović stanje u jugoslavenskoj slavistici promatra uglavnom kroz prizmu opće lingvistike smatrajući da svestrana lingvistička naobrazba nije potrebna samo učenicima nego jednako i onima koji književni jezik predaju u školama i šire ga u društvu. Kaže da smo u lingvistici unapredovali, ali samo relativno, prema stanju u staroj Jugoslaviji, inače se slaže s mišljenjima da prema evropskom prosjeku prilično zaostajemo. Glavne uzroke vidi u slaboj tehničkoj i kadrovskoj osnovi, u rasipničkoj štednji novčanih sredstava, a i u dvojnjoj prirodi našega jezika, što samo po sebi i ne bi bilo takvo zlo da smo znali iskoristiti prednosti, a ublažiti nedostatke. Spektar je dakle njegova promatranja bio dovoljno širok, dovoljno konkretan i aktualan i tako koreferentima i diskutantima bio dobra podloga za pitanje razmatranje pojedinih pitanja.¹

Zbog raznovrsnosti koreferata i širine problematike u njima osvrnut ću se samo na neka gledišta o srpsko-hrvatskoj jezičnoj situaciji. To uostalom i najbolje odgovara prirodi ovog časopisa.

Predobro je poznato da su sve donedavna raspre o našem jeziku na trenutke bile i previše bučne. Asim Peco u svom koreferatu² kaže da u načinu nisu daleko od Karadžićeva vremena, ali misli da je od njih nauči o jeziku malo koristi. Ja mislim drugačije. Da Karadžić nije bio onoliko borben koliko je bio, ne bi pobijedio u inače neravnopravnoj borbi. Tako je i danas. Neka shvaćanja koja su bila još nedavno u manjini sada postaju

¹ Referat D. Brozovića tiskan je prije kongresa u posebnoj knjižici, a poslije kongresa jedan je odlomak objavljen u sarajevskom Odjeku, studeni 1969, str. 9.

² Prava i dužnosti jezičkih stručnjaka, Književnost i jezik, 3/1969, str. 271-277.

svojinom sve većega broja jugoslavenskih slavista, a vrijednost i plodovi toga pokazat će se kasnije, kao i nakon Karadžičeve borbe.

Kongres je pokazao da su unitaristička gledišta u teoriji potpuno prevladana. U mnogim je koreferatima bio vidljiv napredak u gledanju na naše jezične prilike. Očito je da nastupa razdoblje smirivanja i treznijega promatranja.

Milivoje Minović, profesor Više pedagoške škole u Sarajevu, prihvaćajući Brozovićevu općelingvističku prizmu, kaže:

»Da ne bi dolazilo do neželjenih posljedica kakvih je u vezi s jezikom bilo u skoroj prošlosti, iz ovakve komplikovane jezičke situacije proizlaze najvažniji zadaci srpsko-hrvatskih lingvisti: a) da stvore stabilnu teoriju o savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku i b) i da na osnovu te teorije vode jasnu i efikasnu književnojezičku politiku.«³

To se mišljenje može prihvatiti jer nam zaista treba stabilna teorija i uspješna jezična politika, a ne da se često, kao dosad, prilagođavamo zahtjevima trenutačnih shvaćanja i da danas počinjemo nešto što će već bliska sutrašnjica opovrći.

Slične je misli iznio i Mitar Pešikan jer smatra da sada težište treba prenijeti na utvrđivanje činjeničnog stanja u tekstovima i jezičnog osjećaja pojedinih sredina.

Asim Peco u već spomenutom koreferatu piše:

»Nema nikakve sumnje da je ne samo ustavno nego i opštjeljudsko pravo svakog člana naše zajednice da uređuje svoj dom po vlastitom ukusu, i da onome što se nalazi u granicama njegova atara daje imena po svom nahodjenju. Ovdje nije važno da li će se to svjediti njegovom komšiji. To treba da vrijedi i za jezik. Ali, a ni to nije manje važno, pored prava postoje i dužnosti. Ako neko želi da svoj jezik naziva 'hrvatskim' ili 'srpskim', neka to čini. To je njegovo pravo koje ne bi trebalo da unosi nervozu među druge. I ranije su bili u upotrebi jednočlani nazivi, bar

u svakodnevnom govoru, a to nije smetalo ni pojedincima ni jezičkim stručnjacima. Tako se čini i danas, i ne samo u svakodnevnom govoru, nego i u službenoj upotrebi. Ali mi se čini da nije suština spora u terminologiji, a za terminološki spor u krajnjoi liniji zainteresovani su isključivo stručnjaci.«⁴

Kako se zatim zalaže za demokratski postupak, može se reći da su to već sasvim drugačiji glasovi od onih koji su se još nedavno mogli čuti u njegovoj sredini. Znače nesumnjiv napredak premda su i one malčice zadržane ironijom (atar, komšija). To je osjetio i sam Peco i na kongresu nastojao popraviti, mjesto atar izgovorio je dom.

U tematskom pogledu vrlo je značajan napredak u koreferatu Svetozara Markovića, sveučilišnog profesora iz Sarajeva. Pod naslovom »Šta je zajedničko a šta posebno u varijantama srpskohrvatskog (hrvatskosrpskog) književnog (standardnog) jezika?« prihvatilo se zadatka da pokaže posebnosti naših varijanata. Prihvatilo se dakle teme koja je još jučer bila tabu i u našoj lingvistici nemoguća. Doduše već je Milka Ivić prije desetak godina razborito tražila da se našoj jezičnoj stvarnosti otvoreno pogleda u oči jer jednostrano prikazivanje i zamagljivanje donosi samo štetu, ali je njezine riječi prekrila šutnja. Kad sam ih nedavno naveo, zazvučale su tako revolucionarno da se njihove zvučnosti uplašio i sam Pavle Ivić.⁵

Napredak je dakle očit, a posebno u tome što se lingvistička problematika deemocionalizira, nestaju iz nje tabui i nervozna reagiranja i tako se znanstveno raspravljanje vraća u svoje normalne mirne tokove.

Ipak, svi nedostaci nisu iščezli. Ima u koreferatima jednostranih uopćavanja, neopravdanih optužbi i zanemarivanja relevantnih jezičnih podataka zbog opravdavanja jedne drage teze.

Tako npr. M. Minović ističe prolaznost nacija što je u naše sadašnje vrijeme idealističko gledanje. Općenito hvali prožimanje i ne-

⁴ N. d., str. 272.

⁵ Usp. Današnji aspekti proučavanja srpskohrvatskog književnog jezika, Zbornik za filologiju i lingvistiku, knj. IV-V, Novi Sad, 1961/62, str. 114/5, ili Jezik, XV, str. 10.

³ Navedeno po tekstu umnoženom za kongres. Dio koreferata u nešto promijenjenu obliku objavljen je u Odjeku, studeni 1969, str. 8.

utralizaciju varijanata na bosanskohercegovačkome području, ali ne kaže u kojem smjeru ta neutralizacija ide jer svi znakovi pokazuju da je jednostrana; i sam Marković otvoreno priznaje da »na ovom terenu prevladuje leksika istočne varijante«. Isto su tako slabo obrazložene Minovićeve riječi o dezintegracijskim strujama jer one »na našem jezičkom terenu remete jedno stanje koje je afirmirano u NOB-u«. On ne kaže što je to afirmirano, kako je to afirmirano i što on misli o odluci po kojoj se sve odluke i proglasi AVNOJA, njegovog predsjedništva i Nacionalnog komiteta objavljuju na srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom jeziku, jer je i to jezično stanje afirmirano u NOB-u. Što su prema tome dezintegracijska kretanja?

Optužba u drugom referatu bila je teška: »Tu se svoj atar proširuje i preko plota, pod svoj kišobran se stavlja i ono što pripada drugome...«⁶ Koliko je opravdana, vidi se po tome što se temeljila na istrgnutom dijelu iz misaono povezane cjeline i tek tako izlazi da jedan pisac iz Kritike br. 5 izjednačuje ijekavsku varijantu s hrvatskom, a on samo nabraja kako se varijante sve nazivaju, dovodi u sumnju opravdanost pojedinih naziva, a izričito kaže »dviije osnovne varijante«, dopuštajući da postoje i sporedne. Očito je daleko da je misao bila erodno shvaćena, vjerovatno zbog brzog čitanja s unaprijed stvorenom sumnjom u ispravnost iznesenih gledišta. Kad se već piše članak s naslovom Prava i dužnosti jezičkih stručnjaka, onda je prva dužnost da se tuđe riječi nastoje dobro shvatiti, pogotovu kad se na njima gradi optužba. Druga je dužnost, stara i opća, da navod bude toliko dug koliko je potrebno za iznesenu misao, da bar čitaoci mogu dokučiti pravu istinu.

Stručne slabosti Markovićeva referata nisu na prvi pogled vidljive, ali su toliko značajnije da ih je potrebno pobliže razmotriti.

Marković nije išao toliko za tim da pokaže što je u varijantama posebno, nego više da prikaže kako zapravo i nema nekih posebno-
sti jer da se tzv. polarizirane riječi upotre-

bljavaju na obje strane, a pogotovu i BiH. Pri tome isticanju nije naglasio da se gotovo sva njegova dokumentacija temelji na pjesničkim (književnoumjetničkim) tekstovima. Tako npr. iznosi podatak da u građi za rječnik dviju Matica riječ val ima 50 potvrda iz djela pisaca istočne varijante, a riječ talas preko 60 potvrda iz djela hrvatskih pisaca. Te velike brojke na prvi pogled impresioniraju, ali samo kad se smetne s uma da su to ipak vrlo ograničeni podaci, da je čestota u poslovnom jeziku znatno drugačija; iako nemamo podataka, znamo kakva je. Očituje se u snazi koja ne dopušta Elektronskoj industriji Niš da na svoje skale stavlja val, a Radioindustriji Zagreb talas.

Slične podatke iznosi i za hljeb-kruh. »Od 148 primjera za riječ hleb-hljeb, koliko ih ima u rječničkoj građi Maticâ, 35 ih je iz djela hrvatskih pisaca, što čini oko 24%.« Taj je podatak djelomičan i za pjesničke tekstove, jer je u cjelini odnos drugačiji (način ispisivanja za taj rječnik nije bio usmjeren statistički!). U nepjesničkim tekstovima odnos je zaista drugačiji, jer se u prodavaonicama kruha sigurno 24% ne posluje s hljebom.

Iznoseći podatke za vazduh i zrak naveo je i primjer iz Oslobođenja u kojemu su u jednoj rečenici upotrijebljene obje riječi: »Ovako velike padavine – kaže sinoptičar Hidrometeorološkog zavoda Vuko Zečević – objašnjavaju se čestim prodorima hladnog arktičkog vazduha koji se sukobljava sa toplim zrakom iznad Mediterana.« Ne ulazeći u to koliko je to kuriozitet i za jezičnu praksu u BiH, jer upravo na kraju ovoga dijela Marković kaže da »na ovom terenu prevladuje leksika istočne varijante«, valjalo bi upozoriti da upravo takva praksa može izazvati poremećaj u jezičnoj komunikaciji, a njenu važnost s pravom ističe Minović, ali s nepravom samo za BiH. U srpskoj varijanti zrak znači 'trak svjetlosti' pa značenje 'uzduh' sigurno u jezičnoj komunikaciji izaziva smetnje. Stoga nije slučajno što zrak u značenju 'uzduh' u srpskoj varijanti nije normalna riječ. S istoga razloga ni u BiH neće biti bez jezične smetnje. U Sarajevu postoji po-

⁶ A. Peco, n. d., str. 274.

dužeće ZRAK, ali ja ni danas ne znam znači li zraka ili uzduh.

Samo katkad Marković uzima u obzir stanje u nepjesničkom jeziku, npr. kad za plin kaže da se u istočnoj varijanti u značenju 'sredstvo za gorivo' jedino ona upotrebljava, ali dodaje samo jedan primjer iz pjesničkoga jezika. Ostavlja nas i ovdje bez jasnoga odgovora na pitanje što prodaje Jugopetrol: plin ili gas? Jedino za termine lični dohodak i osobni dohodak kaže da su u našoj samoupravljačkoj terminologiji strogo polarizirani.

S očitim razlikama u pojedinim područjima jezične upotrebe povezana je stilska i osjećajna vrijednost pojedinih riječi, ali i to autor ne spominje. Ne kazuje da je u Hrvatskoj hljeb ograničen samo na pjesnički jezik i da zbog toga u njemu nema onu vrijednost koju bi imao da ne postoji kruh. Izraz *pod gasom* u značenju 'pijan' isključuje bez objašnjenja, premda je to lijep primjer kako je osjećajno obilježena riječ zaštićena od konkurentskog pritiska svoga osjećajno neutralnog sinonima, kao što je putar u izrazu *imati putra na glavi* ili čorba u izrazu *čorbine čorbe čorba*, i sl.

U velikoj je mjeri zanemario i semantičku stranu. Dotakao se nje samo u riječi obitelj-porodica, gas-plin, stroj, ali nije u znanstvenoj, nauka, hljeb-kruh, izdanje-naklada, izdavač-nakladnik i dr.

U rječniku na čiju se građu Marković poziva *hljeb* nema samo jedno značenje, ali Marković ne kazuje koliko kojih potvrda pripada pojedinom značenju u hrvatskoj, a koliko u srpskoj književnosti. Upotrebom *hljeb* u značenju 'oblik kruha' u Hrvatskoj je i danas moguća i u nepjesničkim tekstovima kao što pokazuje vrlo svjež primjer:

Krušni križ

U selima donjega dijela Posavine zadržao se običaj da se kruh izvađen iz peći stavlja na napravu »križ«. Na križ se može razmjestiti i šest većih hljebova kruha, a da svaki ima dovoljno mjesta i zraka. Takav križ objesio bi se o strop kuće, na zračnom mjestu, pa se kruh mogao održati i duže vremena.

(Vus, 5. 11. 69, str. 20.)

Izdanje i naklada npr. nisu sinonimi jer naklada znači tiraža (v. Klaić, Veliki rječnik stranih riječi s. v. tiraža), a izdavač i nakladnik nisu uvijek ista osoba, kao što se npr. vidi iz 2. člana ugovora o izdavanju časopisa Jezik, sklopljenog 1964. godine:

»Izdavač časopisa je Hrvatsko filološko društvo u Zagrebu, a nakladnik Školska knjiga. Izdavač uređuje časopis i priprema rukopis za tisak. Izdavač odgovara za sadržaj rukopisa. Korekturne otiske čitaju i ispravljaju članovi uredništva časopisa. Članove uredništva postavljaju izdavač i o tom obavješćuje nakladnika.

Nakladnik obavlja tehničko uređivanje časopisa, ugovara odnose sa tiskarama, vodi upravu časopisa i vrši raspačavanje.«

Razliku ne dokida što je obično izdavač i nakladnik ista osoba pa riječ izdavač pokriva oba značenja.

Moglo bi se govoriti još o nekim pitanjima, o supletivnosti u semantičkom gnijezdu, o odnosu sinkronije i dijakronije, ali mislim da je dovoljno i ovoliko da se pokaže koliko su neki sudovi lingvistički utemeljeni. Kad se već nešto želi pokazati, tada to treba osvijetliti sa svih strana, a ne osvjetljivati tako da se zasjeni sve ono što ne ide u prilog jednoj tezi. Ipak, te slabosti možemo razumjeti, jer je Markovićev članak prvi noviji pokušaj da se mirno i otvoreno raspravlja o toj temi. Možemo se nadati da ćemo se u budućnosti vinuti na onu lingvističku razinu kojoj težimo i koja nam je neophodna ako želimo stvoriti vrijedna djela prijeko potrebna našoj jezičnoj kulturi.

Stjepan Babić

O JEDINSTVENOM IZGOVORU LATINSKOG JEZIKA

Latinski jezik bio je u prošlosti jezik znatnosti, Crkve i jezik intelektualnih krugova i stvarao je u doba feudalizma jedinstvenu vezu među obrazovanim svijetom Evrope bez obzira na države i narodnosti. Kod mnogih je naroda kao npr. kod Hrvata, Mađara i Nijemaca latinski jezik bio i službeni jezik, pa se u Hrvatskoj upotrebljavao u Saboru, uredima i školama sve do god. 1847. Latinski bio je i diplomatski jezik, pa su svi međuna-